

K

Kritiky

Pravda pomíjivých záblesků

Petr Fischer

Stuart Jeffries
Grandhotel nad propastí.
Životy myslitelů
frankfurtské školy
přeložil Petr Fantys
Host, Brno 2022
463 stran

Osudem každé veřejné debaty je zjednodušování a redukcionismus. I složité a vývojově zajímavé problémy, otázky a myšlenková hnutí se nakonec smrsknou na prosté protiklady, které spolu soupeří o vítězství. Ostře vymezené dichotomie pravda/lež, dobro/zlo organizují veřejný diskurs natolik široce a v tolika osobních a ideologických podobách, že se jen těžko lze pustit do debaty s tím nejprostším požadavkem: pokusit se nějak přesněji porozumět realitě, v níž žijeme, a už tímto kritickým myšlením ji měnit.

Institut pro sociální výzkum, který vznikl v roce 1923 ve Frankfurtu nad Mohanem — jenž mu dal také všeobecně známé pojmenování frankfurtská škola —, začínal svou práci sice s trochu jiným cílem a byl původně těsněji spojen s tehdejší marxistickou teorií, která chtěla odstartovat světovou sociální revoluci. Myslitelé

jako Adorno, Horkheimer, Marcuse, Fromm či později Habermas se však s vizí revolučního konce kapitalismu prostřednictvím dějinně prozřevšího dělnictva rozloučili. Institut skončil spíše jako inspirace ke kritickému vztahování se k sobě a společnosti než jako politicky motivované hnutí, jehož podstatu by bylo možné vyjádřit ideovým manifestem. Po frankfurtské škole zůstaly desítky knih a studií, které se dnes čtou z různých důvodů, často i politicky motivovaných. Hledá se v nich beranidlo na systém, v němž žijeme, přitom to hlavní, co zůstává, je problémovost sebevztahu. Neuspokojenost v tom, co žijeme, a to především z hlediska poznání vlastních možností života ve společnosti. Kritická teorie se spíše než Marxe drží emancipační síly, kterou otevřelo osvícenství, a je možná vůbec tím posledním ucelenějším hnutím, které z něho roste. Osvobodit se od všeho možného, co nás jako společenská individua svazuje, jak píše Fromm ve *Strachu ze svobody*, však ještě neznámá poznat, k čemu tuto svobodu máme. A v tom je nekončící úkol myslitele: ukazovat možnosti svobody ve stále se měnícím světě.

Proto je tak obtížné dát tomuto pestrému konglomerátu lidí a názorů tu příliš snadnou nálepku neomarxismus. A to nejen proto, že kdo to dělá, obvykle vůbec neví, co tím myslí, ale i proto, že se tím stejně nakonec myslí původní myšlení Marxovo a tomu se frankfurtská škola dost rychle vzdalovala. Přesvědčivým dokladem zkrslujícího redukcionismu tohoto „chápání“ je kniha Stuarta Jeffriese nazvaná tajemně *Grandhotel nad propastí*. Jde o velmi zručně a čtivě sepsanou intelektuální kroniku, jejímž smyslem je nahlédnout do dění

a motivací v tomto zvláštním seskupení myslitelů.

Sedět v luxusu, nebo jít na barikády Jeffries psal dlouhou dobu pro britský *The Guardian*, tedy pro levicově liberální noviny, které se o myšlenky lidí, jako jsou Adorno, Marcuse či Benjamin, vždy velmi zajímaly, protože korespondovaly s jejich kritikou současného kapitalismu. Jeffries se v literárním odstupu od sebe sama zajímá o to, kde jsou limity této kritiky a zda nakonec nejde o nějaké auto-referenční hnutí, které nemůže ve světě nic změnit. Není nakonec nutné, aby každý intelektuál provádějící veřejně kritiku společnosti nestál na nějaké politické straně? Tedy aby kapitalismus buď bránil, nebo šel tvrdě proti němu? Byl buď jakoukoli verzí revolučních marxistů, prosazujících sociální spravedlnost, nebo se smířil se statem quo a všechna kritická vyjádření pak bral jako kosmetické změny nezměnitelného řádu světa, který, jak se zdá, nemá žádnou alternativu (*There Is No Alternative — TINA*).

Tuto věčnou otázku, kam s ním (tedy s intelektuálem), zajímavě rozlouskl sociolog Karl Mannheim, který sice nepůsobil před druhou světovou válkou v Institutu pro sociální výzkum, ale byl frankfurtské škole velmi blízko. Jeffries připomíná jeho pojem „společensky nezakotvený intelektuál“, který se objevuje v knize *Ideologie a utopie*. Právě za tuto nezakotvenost Frankfurtské kritizovali pevní marxisté, jako například maďarský filozof a literární vědec György Lukács. Podle jeho názoru nemá skutečný myslitel toužící po lepší společnosti na vybranou: musí jít s lidem za revoluční utopii lepšího světa, a ne sedět nad

sociální propasti v luxusu a bezpečí Grandhotelu. Lukács dal tedy knize název, jistě i proto, že mu Jeffries v řadě ironických pasáží v principu přizvukuje: když kritickou sociální teorii dělají dobře zabezpečení muži z bohatých rodin, nedá se takovému myšlení věřit, neboť je licoměrné a není ověřeno praxí, životem.

Jeffries podrobně rozebírá rodinné poměry těchto mladých židovských intelektuálů z frankfurtské školy, kteří se sociálního dna dotýkají opravdu jen teoreticky, doslova pouze pohledem, a celé „hnutí“ vykresluje jako oidipovskou vzpouru proti otcům — v kapitalistickém systému, který synové tak ostře napadají, velmi dobře zapuštěným. Vzpoura, v níž se mladí tvůrci kritické teorie vzdávají i vrozeného náboženství, se později ironicky stočí ještě jednou: to když se pod tlakem nacistického antisemitismu vracejí k rodičům, aby je ochránili a dostali do bezpečí. Holokaust ovlivní celé poválečné myšlení Frankfurtských a v silném smyslu slova je tvrdě vrátí na zem. Adorno už tuto linii dějinného myšlení neopustí a napíše nejtajemnější, ale také nejsilnější texty, které nálepka neomarxismu hrubě degraduje.

Jeffries má pro jistou společenskou nezaajatost frankfurtské školy možná až osobní pochopení. Odstup a nadhled se časem posiluje, neboť myslitelé brzy došli k závěru, že kapitalismus nečeká rychlý konec, nýbrž další mutace a variace. Kapitalismus není virus implantovaný do původního systému lidské rovnosti a empatie, jak se snaží doložit rozsáhlá, posmrtně vydaná studie *Úsvit všeho. Nová historie lidstva*, kterou Graeber napsal s archeologem Davidem Wengrowem. Jeffries se v elegantním literárním gestu přiklání k tezi, že kapitalismus je vlastně velmi životný autopoietický systém, z něhož se právě proto jen tak nedá dostat, což znamená, že ho nemá smysl analyzovat a kritizovat a na základě těchto analýz měnit své myšlení a život v něm. Jako by z klauzury TINA vedla jediná cesta, vnitřkem, vpády a intervencemi v systému, který se tak postupně proměňuje sám v sobě.

„Kritickou teorii měli praktikovat ti, kdo si uvědomují, že neexistuje

nekapitalistická perspektiva, z níž by bylo možné kapitalismus kriticky analyzovat, a že v tom, co kritici analyzují, jsou zapleteni i ti, kdo tuto teorii praktikují.“ Adorno tuto originální cestu pojmenoval v textu nazvaném „Motivy“, který Jeffries cituje na stejném místě: podle Adorna jde o to, „aby kritika neupadla do průměrného spojenectví mezi diletantismem a olympskou odborností“. Frankfurťáci zkrátka chtějí dělat vážně míněnou vědecky založenou kritiku společnosti, ale ne proto, aby ji nabízel revolučním bojovníkům nebo s ní okouzlovali akademické publikum.

Je ironií osudu, že přesně to, čeho se Adorno obává v časech předválečných, se mu přihodí v době poválečné. Adorno se stává hvězdou akademického provozu a jeho přednášky hltají studenti po celém světě. Jeho a Horkheimerova kniha *Dialektika osvícenství*, v níž se jako pole kritiky rozevírá celá (pop)kultura, nevědomě a intenzivně zamlžující podstatu globální kapitalistické reality, se stane ikonickou knihou studentského hnutí, jehož nárok na „novou pravdu“ rozrezonuje francouzskou a německou společnost na konci šedesátých let minulého století. Násilí studentské vzpoury osmašedesátníků proti vlastním rodičům, kteří lhali o všem, včetně svého podílu na nacismu, ale i proti celému mocensko-ekonomickému systému Adorno nepochopí. Upřímně ho vyděsí, protože nikoho přece neučil proto, aby vyráběl Molotovovy koktejly. Studentské násilí se tak obrátí i proti guru vzpoury. Adorno se dočká výsměchu za to, že nejedná podle toho, co ve svém myšlení kritizuje.

Studenti žádají obrácení vztahu teorie a praxe, čin je myšlenka, přinejmenším je nutné akční propojení teorie a praxe. Už nestačí všechny ty rozborů nacistické minulosti a měšťáckého základu nacismu, kapitalistické perverze zbavující lidi zdravého sebevztahu a měnící je ve vyprázdněné zboží a předmět marketingu. Nestačí otáčet nástroje kapitálu, jako je kulturní průmysl, proti němu samému, dělat jiné filmy, konečně skutečné filmové umění, které ukazuje život, nikoli jeho simulace, jak to naznačuje slavný esej „Umělecké dílo ve věku

své technické reprodukovatelnosti“, napsaný další spřízněnou duší frankfurtské školy Walterem Benjaminem. Studenti chtějí čin, prostě do toho celého Systému bouchnout. Adorno je zděšený tím, co sám říkal, respektive jak byl interpretován. Chtěl zůstat v bezpečí nad skálou a dívat se do propasti sociálního boje, a studenti ho hodili dolů, rovnou do žáru bitvy.

Intelektuál na vedlejší koleji

Jeffries tu stojí víceméně za Adornem, podobně upřímně implicitně zděšený tím, že by proměna kapitalistického systému měla probíhat násilím. Frankfurtská škola je pro něj nadále inspirativní nejenom v tom, co její analýzy odкрývají (tedy kulturní podmíněnost naší existence v moderním kapitalismu, který právě proto už nelze jen tak překonat změnou vlastníků výrobních prostředků, nýbrž odbouráváním kulturních nánosů a stereotypů považovaných za „přirozené“, které jsou vždy ve věrném spojení s kapitálem skutečnými vládci současnosti, novými ideologiemi, jichž je třeba se zbavit), ale i v tom, že nechce dávat návody na revoluce, že dokonce odmítá nabízet utopie, ať už nalézané v prozřené budoucnosti, nebo v ráji lidství v minulosti. Adorno tak — chtěně i nechtěně — končí jako důsledně společensky nezaajatý intelektuál, tak trochu na vedlejší koleji se dívá na to, kam letí svět, kterému chtěl rozumět, ale v němž už on sám žít nebude (umírá v srpnu 1969).

Jeffries píše důsledně diachronickou práci, kniha tedy v časové následnosti vrcholí odkazy na současné inspirace Frankfurtskými, ale i na totální kritiku jejich psaní, končící nálepkami neomarxismu a vinou za všechny socialismy a komunismy světa. Takové odsouzení by však znamenalo Frankfurtské nečíst, a to by byla škoda. V jejich textech, jak na řadě míst dokládá také Jeffriesova kniha, lze pořád nalézat vhledy, které se nám na cestě z kapitalistické klauzury dovnitř i ven z našich životů mohou i dnes hodit. Jsou to pouhé záblesky, protože pravda, jak ví Adorno, se zjevuje v pomíjivých záblescích... někdy však tepou světlem jako stroboskop.

Autor je novinář a kritik.

